
De nieuwe economie in historisch perspectief

Economische geschiedenis wordt onderbelicht in het economieonderwijs op elk niveau. Inzicht in langetermijnprocessen is echter zeer instructief om de huidige tijd te begrijpen, terwijl de economische geschiedenis een prachtig veld biedt om economische theorieën toe te passen. Hieronder wordt betoogd dat de luchtbel die de 'Nieuwe Economie' bleek te zijn, in historisch perspectief zeer begrijpelijk is.

Door Geert Woltjer

Het langetermijnperspectief

De groei na 1995 was niet uitzonderlijk voor een opgaande fase in de conjunctuurcyclus, terwijl het niet waarschijnlijk was dat de krachten die de productiviteitsverbeteringen mogelijk maakten, tot langdurige verbeteringen zouden leiden. Inzicht in de oorzaken van de Industriële Revoluties in Engeland en de VS, evenals inzichten in de mogelijke achtergronden van de daling in de productiviteitsgroei na 1973 werpen licht op de mogelijke oorzaken van de hogere groei van de 'Nieuwe Economie'. Een historisch perspectief op de zeer lange termijn is vaak nuttig om de huidige tijd te begrijpen. Milton Madrick probeert met eenvoudige begrippen in zijn boek *Why economies grow* (2002) langetermijngroei te begrijpen. Met deze inzichten hoopt hij een beter houvast op recente ontwikkelingen te krijgen. Hij denkt daarmee argumenten te hebben voor een grotere rol van de overheid voor toekomstige economische groei. Een dergelijke manier van benaderen is naar mijn smaak zeer waardevol voor iedereen die meer van de wereldeconomie wil begrijpen en het is jammer dat hieraan te weinig aandacht wordt besteed. Uiteraard biedt zo'n benadering ook goede mogelijkheden tot samenwerking tussen de vakken geschiedenis en economie, als leerlingen beide volgen. Geïnspireerd door het zeer leesbare (maar ook controversiële en eenzijdige) boek van Madrick zal ik enkele elementen van zo'n analyse bespreken.

Productiviteitsgroei

Vaak wordt productiviteitsgroei gerelateerd aan technische vindingen. De uitvinding van de stoommachine maakte mechanisering mogelijk. De spoorwegen gaven een impuls aan de groei van de VS in de 19^e eeuw. De groei aan het einde van de vorige eeuw wordt vooral toegeschreven aan de microprocessor en Internet. Maar is dit de essentie van de verklaring? Waarom ontstond de Industriële Revolutie in Engeland en niet in Nederland? En waarom werden technieken zoals de watermolen en het spinnewiel pas intensief gebruikt vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw, terwijl ze al vele eeuwen bekend waren? Waarom haalde de economie in de VS gedurende de periode rond 1900 de Europese economieën in, terwijl

deze groei gebaseerd was op technologische vindingen uit Europa, zoals de stoommachine, de auto en de hoogovens?

Een antwoord zou kunnen liggen in de rol van schaalvoordelen. De mogelijkheid om schaalvoordelen te bereiken door middel van specialisatie werd door Adam Smith al als een essentieel onderdeel gezien van de verklaring van economische groei. Hij beargumenteerde dat door het verwijderen van handelsbelemmerende beperkingen de grootte van de markt toenam, waardoor specialisatie mogelijk werd. In moderne tijden zou globalisering hiertoe moeten leiden. Het basisprincipe is dat een grotere markt niet alleen directe schaalvoordelen mogelijk

In het 17de-eeuwse Holland geloofde men in de maakbaarheid van de samenleving.

maakt, maar ook de gelegenheid biedt om innovaties winstgevender te ontwikkelen; de ontwikkelingskosten kunnen immers over meer producten worden uitgesmeerd. Bovendien leiden grotere competitieve markten ertoe dat er meer informatie over producten en prijzen beschikbaar komt, waardoor concurrentie toeneemt en informatie over nieuwe technieken en producten sneller wordt verspreid.

Laten we nu enkele casussen uit de geschiedenis bekijken. Al in de Middeleeuwen en daarvoor waren er belangrijke technische ontwikkelingen, die soms de productiviteit flink deden stijgen. In de Middeleeuwen leerde men hoe uitputting van de grond en ziekten konden worden verminderd door afwisselend verschillende gewassen op de grond te verbouwen en de grond zo nu en dan braak te laten liggen. Ook het systematische gebruik van schapen als natuurlijke verschaffers van mest voor het land leidde tot verhoging van de productiviteit in de landbouw. Het gebruik van zware ploegen, die door dieren werden voortgetrokken, was ook zo'n verbetering die de productiviteit in de landbouw verbeterde. Van een heel andere orde is de verandering in de institutionele vormgeving: de wijziging van een stelsel waarbij de adel het land bezat en die horigen het werk lieten doen naar een stelsel waarbij steeds vaker de landbouw door familiebedrijven werd gedaan. De grootste veranderingen lijken daarbij plaats te vinden in gebieden waar de handel zich goed ontwikkelen kon: bij de steden en bij de kust. De economisch historicus Meir Kohn suggereert op basis hiervan dat voldoende vraag voor producten een voorwaarde was om de investeringen in innovaties rendabel te maken.

Groei in Vlaanderen

Ook een gebied als Vlaanderen in de 12de en 13de eeuw kon voor die tijd geavanceerde technologie ontwikkelen om wollen stoffen te maken doordat het een handelscentrum was geworden. Waarschijnlijk speelde het uitwisselen van informatie een belangrijke rol bij het ontwikkelen van deze geavanceerde technieken. Dus niet alleen de grote afzetmarkt, ook de informatie die bij een marktcentrum bijeen komt, speelt een belangrijke rol bij de technische ontwikkeling. Overigens zijn uiteraard nog veel andere factoren van belang, zoals het feit dat er relatieve vrede was in Europa en dat in Vlaanderen de mensen relatief goed geschoold waren.

Hoewel alles rond 1400 heel goed leek te gaan, ging de bevolking als gevolg van de toegenomen welvaart groeien; een verschijnsel dat tegenwoordig nog in veel ontwikkelingslanden optreedt. Deze Malthusiaanse bevolkingsgroei leidde tot een overschot aan arbeid. De lonen gingen daardoor dalen. Klimaatveranderingen met strengere winters kan de marginale productiviteit nog verder hebben vermin-

James Watt, de uitvinder van de stoommachine

derd. De ernst van de pestepidemie in 1348, waarbij meer dan een kwart van de Europese bevolking stierf, wordt waarschijnlijk voor een belangrijk deel verklaard uit de armoede, die door het te grote arbeidsaanbod was ontstaan. Vervolgens wordt de snelle opleving daarna weer verklaard uit de vermindering van het arbeidsaanbod door de grote sterfte tijdens de pestepidemie. De welvaart van de gewone bevolking kon snel stijgen. Daarbij was grond overigens minder schaars geworden waardoor de macht van de grootgrondbezitters afnam. Sommigen verklaren het ontstaan van nationale staten uit de vermindering van de macht van de grootgrondbezitters ten opzichte van de koningen. Het voorgaande verhaal kan relatief eenvoudig met behulp van de begrippen schaarste, vraag en aanbod worden beschreven.

De Hollandse Gouden Eeuw

Een volgende boeiende periode is de 17^e eeuw in Holland, de 'Gouden Eeuw', waarbij de arbeidsproductiviteit tussen 1600 en 1700 waarschijnlijk ongeveer is verdubbeld. Holland ligt gunstig voor handel, en door de Tachtigjarige Oorlog met Spanje, waarbij niet-Katholieken in Zuid-Nederland werden vervolgd, waren veel goed geschoolde mensen van Vlaanderen naar Holland verhuisd. Doordat veel inwoners relatief nieuw waren en men het land vaak op de zee had moeten veroveren, was er waarschijnlijk een cultuur ontstaan waarin men geloofde in de maakbaarheid van de omgeving. Een goed netwerk van kanalen, dat relatief gemakkelijk aan te leggen was doordat het grote aantal rivieren al een deel van de vaarwegen vanzelf beschikbaar maakte, maakte dat de binnenlandse markt in Noord-Nederland goed bereikbaar was. De beschikbaarheid van turf als brandstof die gemakkelijk via de kanalen kon worden vervoerd, maakte het mogelijk relatief energie-intensief te produceren, wat de arbeidsproductiviteit verhoogde. De handel verschoof van Antwerpen naar Amsterdam doordat Nederland de Schelde, de toegang tot de Antwerpse haven, blokkeerde vanaf 1585. Doordat Holland door de aard van het land altijd al kleinschaliger had geopereerd en grootgrondbezit nooit van de grond was gekomen, was de organisatiestructuur van de landbouw veel gunstiger voor innovaties die tot productiviteitsverhoging konden leiden.

De Engelse Industriële Revolutie

De Industriële Revolutie in Engeland leidde tot een

groeï van de arbeidsproductiviteit van 1% per jaar vanaf ongeveer 1750. Technologische ontwikkelingen zoals de uitvinding van de stoommachine, en veel verbeteringen in de textielproductie en de staalproductie spreken tot de verbeelding, maar verklaren niet waarom de groei opeens halverwege de 18de eeuw plaatsvond in Engeland. In de loop van de tijd had Engeland zich ontwikkeld tot een zeevarende natie met een krachtige marine. Daarmee kreeg het land toegang tot een grote afzetmarkt en kon het makkelijk grondstoffen verkrijgen. Doordat gemeenschappelijk gronden privaat eigendom waren geworden (de *enclosure*-beweging), waren de prikkels tot innovatie in de landbouw toegenomen. Door een gebrek aan brandstof en de beschikbaarheid van steenkool was de stimulans tot het gebruik van de nieuwe technieken groot; dit in tegenstelling tot Nederland waar geen steenkool op gemakkelijk bereikbare plekken beschikbaar was. En de interne markt was potentieel groter dan in Nederland, doordat de bevolking in het Verenigd Koninkrijk ongeveer 4 keer zo groot was.

De mogelijkheid om machines productief in te zetten werd vereenvoudigd doordat het fabriekssysteem al relatief snel tot ontwikkeling kwam. Adam Smith beschrijft in zijn speldenfabriek al hoe arbeidsdeling in een fabriekssysteem tot grote arbeidsproductiviteitsverhoging kan leiden door opsplitsing van de productie in eenvoudige, gestandaardiseerde taken. Machines kunnen alleen eenvoudige taken overnemen. Het lijkt er dus op dat een verandering van de organisatie van het werk en mechanisatie niet onafhankelijk van elkaar zijn. En uiteraard maakt verdere inzet van machines verdere ontwikkeling van het fabriekssysteem noodzakelijk.

De T-Ford, de eerste auto die op grote schaal werd geproduceerd.

De belangrijkste innovaties van de Industriële Revolutie, stoom, staal en spoorwegen, vroegen grote investeringen. Dit betekent dat schaalvoordelen, en daarmee het verschil in bevolkingsgrootte, een belangrijke rol kon gaan spelen. Verder lijkt de snelle stijging van de arbeidsproductiviteit een

gevolg van een zichzelf versterkend complex van innovaties. De textielindustrie was afhankelijk van de mogelijkheid tot import van katoen en export van eindproducten, net zoals de wolindustrie in de 12^e eeuw dat in Antwerpen was geweest. De stoommachine werd rendabel in zo'n grootschalige textielmarkt, terwijl de stoommachine mogelijk was door de staalindustrie en deze tegelijkertijd stimuleerde.

De Verenigde Staten nemen de leiding over

De industriële revolutie in de VS leidde tot nog veel meer groei dan in Engeland: de groei van de arbeidsproductiviteit was 2% per jaar tegenover 1% in Engeland. Een belangrijke belemmering van de groei in Europa was de schaarste aan grond, die in de VS in overvloed aanwezig was. Toen de burgeroorlog in de VS aan het einde van de negentiende eeuw was afgelopen en in de loop van de tijd de kosten van transport over zee aanzienlijk waren afgenomen, waren er grote mogelijkheden voor de VS om niet-bederfelijke landbouwproducten naar Europa te exporteren. In Europa wordt dit wel de 'agrarische crisis' genoemd, omdat plotseling de comparatieve voordelen van de VS uitgebuit konden worden, wat leidde tot een inkrimping van de agrarische sector in Europa. Sommige landen, zoals Duitsland, reageerden hierop met protectie, terwijl boeren in landen zoals Nederland gedwongen werden om niches te zoeken waarin de VS, gegeven de toenmalige transportmogelijkheden, geen comparatief voordeel hadden: veeteelt en tuinbouw.

De ruime beschikbaarheid van grond in de VS had nog andere gevolgen. Iedereen kon zelf een stuk grond ontginnen, waardoor als vanzelf de grond in private handen kwam. De ruime spreiding van eigendom leidde er misschien ook toe dat gevoel voor democratie en het belang van gelijke kansen groter was dan in Europa. De overheid zorgde voor goed onderwijs en ontwikkelde daarmee de bevolking verder. Grote immigratie van vaak geschoolde mensen leidde tot een snel groeiende markt, waarbij het een groot voordeel was dat er geen grote handelsbelemmeringen waren binnen het grote gebied van de VS en dat bijna iedereen dezelfde taal sprak. De grootte en groei van de markt maakten de ontwikkeling van transport- en communicatiesystemen relatief voordelig. Net als bij Internet hebben post, kranten, de telegraaf en spoorwegen grote netwerkvoordelen. Deze ontwikkelden zich uitermate snel, waardoor informatie zich snel kon verspreiden en producten grote markten konden bereiken. Dit werd gecombineerd met een innovatieve cultuur, die misschien mede wordt veroorzaakt doordat velen zelf gronden hadden ontgonnen, net zoals in Nederland na de Middeleeuwen.

In eerste instantie maakte de ontwikkeling in de VS vooral gebruik van technieken die in Europa waren

ontwikkeld. Wisselbouw, gebruik van dieren en daarnaast de selectie van hoogproductieve zaden verhoogden de productiviteit in de landbouw. Inkomen verdiend in de landbouw kon worden gebruikt voor investeringen in geavanceerde machines, die door de grote markt relatief rendabel waren. Door de grote schaalvoordelen konden de kosten van energie uit kolen en later elektriciteit en olie sterk dalen. Het ruime gebruik van staal en de goede transportmogelijkheden maakten het gebruik van uit Engeland geïmporteerde technieken voor staalproductie zeer voordelig, waardoor de kosten van staalproductie daalden van \$ 67 per ton in 1880 tot \$ 18 in 1900. Dat maakt spoorwegen en machines weer stukken goedkoper.

Belangrijke organisatorische vernieuwingen waren wederom belangrijk voor verdere ontwikkelingen in de arbeidsproductiviteit. Henry Ford standaardiseerde de meeste onderdelen van de auto, waardoor het mogelijk werd auto's via een lopende band te assembleren. Dit vereiste

overigens wel dat arbeiders bereid waren saai werk te doen, al was dat tegen een hoger loon. De prijs van een Ford T daalde van \$ 950 in 1909 tot \$ 360 in 1916. In

1929 bezat 60% van de Amerikaanse gezinnen een auto. De relatief gelijkmatige inkomensverdeling in de VS zal hier zeker aan hebben bijgedragen. Andere belangrijke technische ontwikkelingen in de VS waren de snelle groei van het elektriciteitsnet, mede mogelijk gemaakt door de relatief snelle urbanisering, en de afzetmogelijkheden die dit bood voor de nieuwe elektrische apparaten zoals de wasmachine en de radio. De radio en later televisie maakten verspreiding van informatie snel en efficiënt, waardoor de marketingkosten voor bedrijven sterk konden afnemen. Door de grootschalige productie werden systematische investeringen in Onderzoek en Ontwikkeling voordelig, hetgeen de productiviteitsontwikkeling verder stimuleerde. Samenvattend lijkt het erop dat de grote groei in de VS mogelijk was door een combinatie van factoren die op elkaar inwerkten. Beschikbaarheid van grondstoffen, een overheid die eigendomsrechten beschermde, investeerde in infrastructuur en onderwijs, en een grote markt die informatieverspreiding relatief gemakkelijk maakte en investeringen in nieuwe technieken en productiemethoden maakten een cumulatie van op elkaar inwerkende verbeteringen mogelijk, die in Europa mede door de veel meer versnipperde markt veel moeilijker te bereiken was.

Vertraging na 1973

Na de succesverhalen is het boeiend ook te kijken naar de vraag waarom de groei van de arbeidspro-

ductiviteit na 1973 sterk is verminderd. Dat de productiviteitsgroei in de jaren zeventig lager was, hoeft niet te verbazen. De olieprijs stegen met een factor vier in 1973/74, terwijl het stabiele stelsel van wisselkoersen van Bretton Woods werd losgelaten en de inflatie uit de hand liep, met grote schommelingen in de reële wisselkoersen als gevolg. De hogere olieprijs vereisten andere, energiezuiniger productietechnieken, terwijl de toegenomen onzekerheid een efficiënte allocatie van middelen moeilijker maakte. Na de tweede oliecrisis in 1978/9 dreigde de inflatie uit de hand te lopen, en leidde een strakke monetaire politiek, in combinatie met belastingverlaging en uitgavenverhoging in de VS, tot een hoge reële rente, die de hele jaren tachtig en negentig hoger is gebleven dan gedurende de hele periode na de Tweede Wereldoorlog. De reële wisselkoersen bleven sterk fluctueren. Het is helder dat die hoge rente en relatief grote onzekerheid investeren relatief duur maakte, zowel investeren in fysiek

en menselijk kapitaal als investeren in Onderzoek en Ontwikkeling. Een andere tendens van de jaren tachtig en negentig was een afne-

mende overheidsinvloed, in het bijzonder relatief lagere overheidsinvesteringen van de overheid in infrastructuur, gezondheidszorg, veiligheid en onderwijs. De snelle groei in de VS tot 1973 lijkt mede mogelijk gemaakt te zijn door de toename van het opleidingsniveau. Het verschil in inkomen in de VS tussen mensen met een college-opleiding en mensen met alleen high school in de jaren tachtig en negentig is sterk toegenomen. Dit zou kunnen betekenen dat er te weinig in onderwijs is geïnvesteerd in de VS; gemiddeld hebben net afgestudeerden in de VS een reël twee keer zo hoge studieschuld als in 1970. Wat betreft verkeer zouden de toenemende files in veel landen een indicatie kunnen zijn van onvoldoende overheidsinvesteringen die leiden tot een lagere productiviteit dan anders het geval geweest zou zijn.

Het zou ook kunnen zijn dat de oorzaken van de lagere productiviteitsgroei liggen in de voorkeuren van mensen bij groeiend inkomen. In sommige sectoren is het heel moeilijk om de productiviteit te laten groeien. In gezondheidszorg en onderwijs is persoonlijk contact essentieel, en de uren persoonlijk contact kunnen niet gemakkelijk verminderd worden. Als de productiviteitsgroei in andere sectoren groot is, zal er misschien meer behoefte ontstaan aan dit soort goederen, waarin de mogelijkheden tot arbeidsproductiviteitsgroei minder zijn. Het lijkt er echter niet op dat dit de fundamentele oorzaak van

*Nieuwe impulsen komen uit de VS
en niet uit het versnipperde Europa.*

de problemen is, hoewel in de industrie de daling in de productiviteitsgroei veel minder is dan in de dienstensector.

Er zijn ook verklaringen die teruggaan op het idee van lange golven in de economie, die gestuurd worden door fundamentele innovaties. Zo zouden stoom, spoorwegen, elektriciteit en petrochemie fundamentele mogelijkheden voor vernieuwingen hebben gegeven, die vervolgens via allerlei kleinere innovaties geleidelijk in de economie geïntroduceerd werden. Het zou kunnen zijn dat vanaf de jaren zeventig zulke fundamentele vernieuwingen er niet meer zijn geweest. De computer was wel potentieel zo'n vernieuwing, maar net zoals het vijftig jaar duurde voordat na de uitvinding van de stoommachine deze echt breed toepasbaar was, kan het ook lang duren voordat de computertechnologie tot grote productiviteitsverbeteringen leidt.

Fragmentering van markten

Madrick ziet een heel ander aspect als de voornaamste oorzaak van de daling in de productiviteitsgroei, de fragmentering van markten. Terwijl in alle hiervoor beschreven perioden van grote arbeidsproductiviteitsgroei standaardisatie en schaalvergroting een belangrijke rol speelden, worden de jaren tachtig en negentig gekenmerkt door toenemende fragmentering van markten. Door de computertechnologie is het makkelijker geworden veel variëteiten van producten aan te bieden, en consumenten hebben graag de keuze en willen vaak ook het nieuwste hebben. Rond 1960 waren er ongeveer dertig basismodellen auto's, terwijl dat er nu meer dan tweehonderd zijn. En binnen deze modellen is het aantal variaties dat gekozen kan worden enorm toegenomen. Dit betekent dat bedrijven voortdurend bezig zijn nieuwe producten te ontwikkelen voor specifieke marktniches, en dat de marketingactiviteiten ook steeds meer op deze niches gericht moeten worden en daarmee duurder worden. De productcycli worden korter, wat betekent dat er steeds sneller nieuwe pro-

Computers zorgen voor een verhoging van de arbeidsproductiviteit

ducten ontwikkeld moeten worden die korter meegaan. De ontwikkelingskosten voor producten namen toe. Dit zal de gemeten productiviteitsgroei niet verhoogd zal hebben. Hierbij moet worden aangekend dat de toegenomen keuzemogelijkheden een waarde op zichzelf kunnen zijn, die niet in de productiviteitsgroei wordt meegenomen.

De jaren negentig

Halverwege de jaren negentig begon de arbeidsproductiviteit in de VS opeens sterk te stijgen. Madrick beargumenteert dat deze stijging samenhangt met de sterke daling van de prijs van computerchips en software, waarbij deze weer zou kunnen samenhangen met de grote mate van standaardisatie. En het grappige is dat de standaardisatie van de PC, de besturingssoftware, de databasesoftware, etc. het mogelijk maakt grote schaalvoordelen te behalen. Doordat een standaard PC bijna alles kan, is dit niet in strijd met de verschillen in behoeften tussen verschillende doelgroepen. Iedereen kan met een standaard PC alles doen wat hij wil. De grote daling van de computerchips maakt het rendabel deze in te bouwen in een veelheid van andere producten, die daarmee ook beter kunnen worden toegesneden op de wensen van de consument. Dit zou betekenen dat de fundamentele oorzaken van de groei van de arbeidsproductiviteit in de 'Nieuwe Economie' niet anders is dan in perioden waarin vorige innovatieve vernieuwingen werden geïntroduceerd: een sterke daling van de productiekosten van een nieuw, gestandaardiseerd product dat in een veelheid van andere producten toepasbaar is en waarin grote schaalvoordelen gerealiseerd kunnen worden door een grote markt. Het voorgaande betekent dat het geen toeval is dat deze nieuwe impuls van technologische groei in de grote markt van de VS plaatsvindt, en niet in het versnipperde Europa.

Er is ook een heel ander soort verklaring van de toegenomen productiviteitsgroei aan het einde van de jaren negentig mogelijk: de normale ontwikkeling van de conjunctuurcyclus. De productiviteitsgroei was zeker niet extreem hoog vergeleken met andere perioden van een stijgende conjunctuur. En deze stijgende conjunctuur zou op traditionele wijze veroorzaakt kunnen zijn door de monetaire politiek van de Centrale Bank. Sinds de inflatie aan het begin van de jaren negentig laag was geworden, werd er een ruimere monetaire politiek gevoerd. Dit leidde tot extra vraag en gecombineerd met het optimisme over de hernieuwde groei en de Internet-economie, tot stijgende aandelenkoersen. De extra stijging van de aandelenkoersen en de overdreven verwachtingen over productiviteitsgroei in de 'Nieuwe Economie' trokken ook veel kapitaal uit het buitenland aan. Dit leidde tot een stijging van de dollar. Hierdoor kwam

---

de extra Amerikaanse vraag vooral tot uiting in hogere importen en lagere exporten. En de hoge aandelenkoersen deden de vraag nog verder stijgen, totdat de onterechte verwachtingen aan het licht kwamen, en de aandelenkoersen daalden. Als deze verklaring juist is, dan is de internethype meer vergelijkbaar met de ontwikkelingen aan het einde van de jaren twintig, dan met een fundamentele verandering in de productiviteitsgroei door het beschikbaar komen van nieuwe technieken. Dat zou grote invloed hebben op de perspectieven voor verdere productiviteitsgroei.

Afsluitend

In het voorgaande heb ik een grove schets gegeven van elementen die bij een historische benadering van de huidige economische ontwikkelingen een rol zouden kunnen spelen. Ik pretendeer daarbij niet ook maar enigszins volledig te zijn of de meest essentiële factoren te pakken gekregen te hebben. Over de fundamentele oorzaken van economische groei is zeker geen overeenstemming. Maar ik wil betogen dat ook in het klaslokaal aandacht voor economische geschiedenis en het zoeken naar funda-

mentele drijvende economische krachten uitermate verhelderend en waardevol kan zijn en de perspectieven op de huidige tijd kan verdiepen. Het accent in het bovenstaande verhaal lag vooral op innovatie en groei, maar zoals ik aan het einde liet zien, kan de bestudering van veel andere aspecten van de economische ontwikkeling, zoals de geschiedenis van de conjunctuur, zeker zo belangrijk zijn om het zicht op de huidige tijd te verhelderen. Ik heb hopelijk laten zien dat relatief elementaire economische begrippen en theorieën via de economische geschiedenis op een andere manier tot leven kunnen komen, en dat de analyse van langetermijnontwikkelingen in de economie tegelijkertijd de complexiteit van de werkelijkheid laat zien. Het is moeilijk, leidt zeker niet tot eenduidige resultaten, maar is een oefening in denken en in perspectief plaatsen die voor iedereen zeer waardevol is.

Geert Woltjer is als universitair docent algemene economie verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde aan de Universiteit van Maastricht.

Oproep!

Nieuwe redactieleden gezocht

De redactie van dit tijdschrift zoekt enkele nieuwe leden. De (onbezoldigde) werkzaamheden bestaan uit het beoordelen van nieuwe kopij, het bijwonen van redactievergaderingen (vier keer per jaar in Utrecht) en in het ideale geval het af en toe leveren van een schriftelijke bijdrage aan het tijdschrift. De reiskosten worden vergoed.

Als het u aardig lijkt een kijkje in de keuken van het tijdschrift en achter de schermen van het economieonderwijs te nemen, wend u zich dan tot de hoofdredacteur van dit tijdschrift, Gerrit Gorter: gf.gorter@home.nl of 0515-331890.